

УДК 338.631

Плотнікова М. Ф.

Житомирський національний агроекологічний університет

Петрашко Л. П.Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана**ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ АНТРОПОГЕННИМ НАВАНТАЖЕННЯМ
НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ**

У статті досліджено вплив людини на навколишнє середовище та наслідки поширення технократичних технологій. Оцінено перспективи розвитку міст та сільських населених пунктів на принципах екстраполяції виявлених трендів. Запропонований механізм саморозвитку територій «місто – село» як цілісного системно-синергетичного комплексу на засадах гештальтології.

Ключові слова: інновації, антропогенне навантаження, розвиток сільських територій, родові садиби.

Постановка проблеми. Мешканці великих мегаполісів найбільшою мірою відчують антропологічний вплив на екологію міст. Незважаючи на те що саме в містах наявні найбільш передові технології, необхідне ресурсне та інтелектуально-інформаційне забезпечення, оскільки саме в цих населених пунктах рівень забруднення повітря, води та ґрунту є найвищим. Високий характер залежності від системи ресурсного постачання та відведення відходів і водночас наявний рівень розвитку масового виробництва не дають змоги повною мірою задовольняти потреби споживачів у товарах та послугах, знижують мотиваційний складник працюючих унаслідок недостатнього рівня творчої активності та самовизначеності індивідів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аспектам розвитку сільських територій як особливого сегменту національної економіки присвячено праці О. Бородиної, О. Булавки, М. Кропивка, О. Попової, П. Саблука, В. Юрчишина та ін. Автори досліджують зарубіжний досвід та вітчизняну практику вирішення соціально-економічних завдань аграрного виробництва та продовольчої безпеки; світовий характер деструктивних процесів, а також активізацію ролі сільської громади через низку механізмів підвищення відповідальності за власний розвиток та розвиток території для забезпечення наявних потреб. Формування державних механізмів підтримки та сприяння регіональним перетворенням регіони є основою сприятливого особистісного фізичного та духовного зростання. Водночас нереалізованість природно-екологічного та соціально-економічного потенціалу є підставою для пошуку перспективних напрямів вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Ураховуючи необхідність реформування структури зайнятості, перспективність багатофункціональної моделі суспільного розвитку внаслідок її здатності долати кризові явища в економіці без додаткових бюджетних витрат завдяки інноваційно-екологічному та соціально-економічному складникам, це потребує поглибленого вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вивченими залишаються механізми зниження навантаження на бюджеті всіх рівнів та активізація механізмів саморозвитку територій в умовах глобалізації та децентралізації владних повноважень.

Мета статті полягає у вивченні та обґрунтуванні напрямів та механізмів управління антропогенним навантаженням на розвиток територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. 70% населення України проживає в містах. При цьому

зростання середнього доходу на 50–70% спонукає втрату життя на 4–6 годин щоденно за рахунок транспортного колапсу. Місто як цілісна система є концентратом ресурсів, продуцентом значної кількості відходів та концентратом низки проблем, головними з яких є проблеми зниження антропогенного навантаження та соціальної захищеності населення.

Ураховуючи, що понад 80% шкідливих викидів (найбільшою мірою з березня по серпень, пік припадає на травень-червень) та понад 3 тис. загиблих щорічно зумовлено використанням автомобілів [1] (для порівняння: кількість загиблих унаслідок отруєння грибами становить близько 20 осіб, алкоголем – 50 осіб, у пожежах та внаслідок необережності на воді – близько 1 000 осіб), саме питання регулювання діяльності транспорту, як показав досвід олімпіади в Пекіні, спроможний змінити ситуацію. На другому місці за рівнем забруднення довкілля – промисловість, яка спричинює забруднення повітряного та водного басейнів країни, що унеможливило якісний водозабір, особливо в містах. Останнє погіршується старінням та низьким ресурсом обладнання та труб (у системах водогону ще діють ділянки, які були запущені в експлуатацію в 70-х роках XIX ст.), що використовуються для відбирання, фільтрації та постачання води населенню. Серед рекомендацій вирішення цих проблем привалують застосування фільтрів та використання бутілізованої води. Найчистішими зонами є «зелені» території під лісами та парками. Механізмом вирішення питань здоров'я та безпеки нації є заліснення територій навколо місць та збільшення площ під багаторічними зеленими насадженнями, зокрема дубових, ясеневих, дерев хвойних порід у самих населених пунктах за умови, що площа під зеленими насадженнями буде не меншою половини площі міста. Це дасть змогу відновлювати здоров'я населення та мінімізувати негативний вплив сучасної техногенної системи.

Підвищення рівня забрудненості навколишнього простору, зміна ландшафтів, зниження родючості ґрунтів та рівня здоров'я населення на фоні перевиробництва та скорочення кількості землеробів унаслідок низького рівня життя, посилення соціально-економічного напруження в суспільстві ставлять низку завдань перед органами влади, громадськими організаціями та небайдужими щодо вирішення виявлених проблем. Чим більша кількість населення проживає на території, тим більшими є протиріччя інтересів, групові конфлікти, ризики (у тому числі соціальні, поширення епідемій), проблеми безпеки, постачання ресурсів та відведення від-

ходів, антропогенного навантаження на навколишнє середовище тощо. Зокрема, поширення продукції птахівництва відбувається за поширення споживання тваринами генетично модифікованої сої, кукурудзи та антибіотиків.

Соціальні проблеми спричинені вивільненням робочої сили та посиленням безробіття, особливо на сільських територіях; зниженням рівня та тривалості життя населення; переважанням тенденцій до глобалізації і, як наслідок, зростанням масштабів виробництва, поширенням монокультур, зменшенням прямих закупок, збільшенням тривалості перевезень, тривалості зберігання. На ринку відчувається нестача свіжих продуктів, зростає їх одноманітність та анонімність, посилюється рівень дотацій та технологічної обробки, зростає кількість штучних інгредієнтів (консервантів, смакових добавок, барвників, вітамінів тощо), змінюється природний склад продуктів, підвищується залежність виробників та споживачів від постачальників, зростає вартість товарів, зниження потенціалу.

Зміни в національній соціально-економічній системі починаються, коли особа, яка до цього часу не була суб'єктом суспільної діяльності, стає ним. Сучасна людина як виробник має конкурувати з виробниками з інших країн на території своєї країни, тоді як ця конкуренція має місце у світовому масштабі. Глобалізаційні процеси створили передумови для розмитого характеру кордонів із позиції перетоку капіталів, у тому числі в матеріально-уречевленій формі, у вигляді трудових ресурсів, інформації тощо. Враховуючи наявну експансію економічного простору (практично в будь-якому магазині важко придбати те, що вироблено в місцевості, де він знаходиться), формується низка залежних засад кризового характеру. Виходом із наявної ситуації є забезпечення стійкого розвитку та саморозвитку локальної економіки [2–4], коли створюється ланцюг об'єднання людського капіталу території з інтелектуальним капіталом, який може знаходитися в іншій місцевості, останній сприятиме появі технологічного капіталу, що разом із двома попередніми за невеликих витрат активізує потенціал території, спроможний дати значну капіталізацію. Радикальним методом позитивного впливу на поліпшення морально-психологічного стану людей, їх здоров'я та духовного розвитку є розвиток родових поселень як механізмів системного розвитку територій за рахунок самофінансування.

Родові садиби є одним із найбільш популярних видів екобезпечно та творчого проживання на території. Освоюючи сільську місцевість, поселенці будують екологічне житло й є максимально дружньо наближеними до природи. Витоки створення екологічних поселень відносять до 60–70-х років ХХ ст., коли в Західній Європі та США люди засновували поселення та забезпечували себе всім необхідним для нормальної життєдіяльності, зокрема продуктами харчування [5; 6]. Мінімальною площею, де можна створити самодостатню систему, є 1 га. Розмір ділянки дає змогу розмістити на най дім, господарські споруди, город, сад та не менше 30% площ засадити неплідними деревами для запобігання ерозії ґрунтів [7; 8]. Принциповими підходами до організації та функціонування родових садиб є органічне землеробство (у тому числі пермакультурний дизайн та природодоцільні технології), безвідходна життєдіяльність (переробка та утилізація відходів відбувається на місці, використовуються відновлювані

джерела енергії) та біоадекватні підходи до освіти та виховання (ноосферна освіта).

Таблиця 1

Найбільш відомі поселення родових садиб

Назва поселення	Рік створення	Країна розміщення	Кількість родин, що проживають постійно	Середня площа ділянок, га
Щасливе	2001	Молдова	12	1,0
Простір Любові	2007	Україна	22	1,0
Омелянівна	2006	Україна	18	0,9
Ра-Свет	2007	Україна	19	1,0
Любиме	2004	Україна	7	1,0
Тартак	2001	Україна	15	1,0
Роси	2003	Білорусь	21	1,0
Звон-Гора	2005	Білорусь	9	1,0
Колиска природи	2004	Казахстан	5	1,5
Ковчег	2001	Росія	60	1,0

Кожне поселення формує власні концепцію та стратегію розвитку на основі цивільних договорів. Зокрема, для поселення родових садиб «Щасливе» обов'язковим є створення огорожі виключно рослинного походження; зведення будинків із дерева, цегли або каміння; наявність лук; забороняється використання штучних хімікатів та добрив, засобів пакування, вживання алкоголю та тютюнопаління, вбивство тварин, використання транспорту, що забруднює навколишнє середовище.

Мешканці селища активно використовують мобільний зв'язок та Інтернет. Поширеними є такі види діяльності, як робота на ділянці, традиційні та дистанційні методи роботи, діяльність із гнучким графіком, вахтовим методом, у тому числі творчі спеціальності (ІТ-технології, дизайнери, редактори, лікарі, вчителі, діячі мистецтва тощо) [9–11]. Площі родової садиби дають змогу виростити продукти харчування для родини та мати лишки для продажу (регулярними є ярмарки, поселенці беруть участь у виставках та фестивалях, у тому числі міжнародних). Система освіти має традиційний або дистанційний характер, силами поселенців організуються свята, діє літній театр, ремісничі майстерні.

Іншою перевагою становлення родових садиб та родових поселень є здатність їх мешканців до самовизначення та самозайнятості. В Україні 28 тис. сільських населених пунктів, в яких неможливе запровадження масового виробництва. На ринку масового виробництва вироблена продукція має низький рівень конкурентоспроможності, зокрема внаслідок процесів глобалізації та наслідків функціонування мономістечок. Створення локальних ринків є інструментом забезпечення стійкості економіки через їх нечутливість до зовнішніх впливів унаслідок наявності внутрішнього ринку, що може бути забезпечений за рахунок внутрішнього виробництва та капіталізації за рахунок відновлюваних ресурсів, насамперед енергії Землі, води та Сонця, об'єднаних разом (рис. 1).

Механізм реалізації потенціалу території має еволюційний характер змін через консолідацію зусиль учасників діалогу «місто – село» за умови уникання значних ризиків та створення нових можливостей розвитку. При цьому розвиток буде розглядатися як зміна суспільної ролі особистості та їх груп через санкціонованого владою агентства з передачі частини компетенцій за створеної ціліс-

ної системи комплексу ресурсів. Іншими словами, мова йде про синергетичний ефект від співробітництва взаємопов'язаних суб'єктів, які, будучи розвиненими, стимулюють розвиток один одного. Маркетингова політика збуту при цьому буде здійснюватися на середньому ціновому сегменті та довірі до виробника, зумовленій доступністю інформації про нього (можна відвідати місця виробництва, наявні особистісні контакти тощо) та розумінням владою та іншими учасниками процесу цінності спільної діяльності (принцип футбольної команди – бачити як сприяти іншому задля спільного результату).

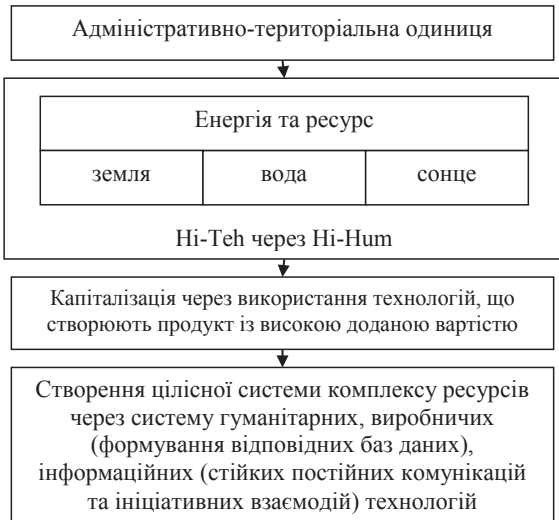

Рис. 1. Модель стійкої адміністративно-територіальної одиниці як системи

Ураховуючи, що ціннісність створюється знанням (відповідним чином представленим та сприйнятим суб'єктами, що знаходяться на території), інструментом для запуску системи слугуватиме зв'язок між елементами системи. Фактором успіху є здатність системи адміністративно-територіальної одиниці перетворитися на командного суб'єкта управління територією. Коли виникає мережева форма суспільного утворення, то ефективність соціально-економічних процесів зростає.

За твердженням Д.І. Менделєєва, «ідеалом, що відповідає найвищому добробуту народу, варто вважати громаду, яка влітку веде роботу на землі, а взимку – фабрично-заводську. Ось що може зробити народ багатим, працелюбним та освіченим» [12, с. 273]. Досвід сучасності доводить вірність цього висловлювання щодо закріплення людей на місцях через створення робочих місць у селі: 15% – за рахунок аграрного виробництва, 25% – фабричного виробництва (виробництва товарів кінцевого споживання), тоді як у містах формується виробництво категорії B2B – бізнес для бізнесу та розроблення нових технологій, решта 60% – інші види несіельськогосподарського виробництва та надання послуг [13]. Найбільш життєздатними в довгостроковій перспективі виявляються структури, що формують системні взаємозв'язки з іншими напрямками діяльності (зокрема, екологічні проекти активізують появу дрібнотоварних виробництв, що будуть стимулювати економічне зростання тощо). Іншими словами, у межах територіального утворення з'являється система соціальних зв'язків, що об'єднує людей за різними напрямками та різним способом. Це дає змогу концентрувати зусилля, формуючи системні знання, та створювати ефект мультиплікатора внаслідок об'єднання зусиль та розуміння наслідків впливу

окремих напрямів один на одного та на систему в цілому (синтелектичне бачення). Критерієм розвитку в цьому разі виступатиме здатність системи створювати для себе продукт, що є конкурентоспроможним порівняно з продуктом, створеним за межами системи (конкурентоспроможність виявляється загальною в межах усєї території). Створення системи інформаційного домінування є підставою для появи конкурентоспроможності й за межами системи. Великий потенціал системи зумовлений її внутрішніми зв'язками, наприклад унаслідок громадської діяльності (обміну послугами всередині громади, що формує соціальний капітал і зберігає час та гроші) (рис. 2). Активатором проектного підходу стають дія та її суспільно-корисний наслідок, де кожна із цільових аудиторій отримує ефект пропорційно внеску завдяки соціальним зв'язкам. Інвестиції фізичних осіб у населений пункт із 250 дворів за 10 років становитимуть понад 75 млн. грн. Відродження 600 зниклих та 600 населених пунктів, що знаходяться на межі зникнення, призведе до підвищення зайнятості 100 тис. працівників протягом 10 років, поява інвестицій фізичних осіб – 9 млрд. грн. щорічно, виробництва екологічно чистої продукції – 3 млрд. грн. на рік.

Запорукою успішного та щасливого життя як у родовому поселенні, так і в будь-якому іншому людському поселенні на довгостроковій основі є наявність власної справи мешканців, бізнес, кар'єра, гроші, здоров'я, діти, духовність. Іншими словами, це наявність хобі або бізнесу, що приносить дохід або забезпечує життєві потреби і дає змогу підійматися по соціальних сходах суспільства, в якому живе родина; здатність до відтворення власного потенціалу за зростаючим принципом (духовність, діти, здоров'я). Ми живемо в дуальному світі, а тому наявність проблем із фізичним здоров'ям прямо засвідчує наявні недоопрацювання на рівні духовному.

Перевагами організації родових садіб та поселень є мультифункціональність елементів системи, що їх складають, орієнтація на довгостроковий стійкий розвиток, турботливе ставлення до природи та людини, співпрацю між різними учасниками процесу розвитку (у тому числі за рахунок реалізації програм державно-приватного партнерства, взаємовигідної співпраці елементів системи «держава – виробник – споживач»), економічність, підвищення рівня зайнятості соціальної, продовольчої та економічної безпеки за рахунок самофінансування та саморозвитку. Одним із механізмів досягнення вказаних ефектів є гармонізація відносин із природою внаслідок підвищення рівня взаємодії з нею та біомімікрія (вивчення та наслідування природних процесів).

Висновки. Особливий характер використання родової землі, свідомий підхід до розумної достатності та матеріального споживання в межах, що дають можливість постійного духовного зростання, як наслідок, поширення природного землеробства, безвідходної життєдіяльності, біоадекватних підходів до освіти та виховання та побудова моделі суспільства на основі громад, є базисом, що сприяє відновленню природно-ресурсного потенціалу територій.

Упевненість людини в тому, що земля надана в постійне (довічне) використання без права продажу, із правом передачі лише в спадок, є першою умовою виникнення природоодіальної діяльності використання землі, джерелом приватних інвестицій, інструментом появи специфічного

виду інвестицій, які ніхто не вимагатиме щодо їх повернення, які спричиняють посилення природного прагнення людини щодо покращення серед-

овища свого існування, створення благоустрою своєї родини, зміцнення суспільного господарства та країни у цілому.

Список використаних джерел:

1. Дорожньо-транспортні пригоди (за звітний період) за період з 01.01.2016 по 31.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sai.gov.ua/uploads/filemanager/file/dtp_12_2016.pdf.
2. Christian D.L. *Creating a Life Together: Practical Tools to Grow Ecovillages and Intentional Communities* / D.L. Christian. – Paperback: New Society Publishers, 2003. – 273 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archive.org/details/fa_Creating_a_Life_Together-Practical_Tools_to_Grow_Ecovillages_and_Intentional_Communities.
3. Gilman R. *The Eco-village Challenge. The challenge of developing a community living in balanced harmony – with itself as well as nature – is tough, but attainable* / R. Gilman // Context Institute. *Catalyzing a graceful transition to the Planetary Era* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.context.org/iclib/ic29/gilman1/>.
4. Global Ecological Network (GEN) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gen.ecovillages.org/>.
5. *Inspring Stories from Ecovillages: Experiences with Ecological Technologies and Practices (2013)*. Editors: Ansa Palojarvi, Jarkko Pyysiainen, Mia Saloranta. Vilnius: BMK Leidykla. – 120 p.
6. *Living in harmony: inspring stories from ecovillages (2013)*. Editor: Dalia Vidickiene. Vilnius: BMK Leidykla. – 124 p.
7. Plotnikova M. *Conceptual Basis for Ukrainian Rural Development* / M. Plotnikova // *Regional Formation and Development Studies*. – 2015. – № 3. – P. 134–144.
8. Plotnikova M. *Innovative character of rural territories social potential realization // Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development*. – 2014. – № 36. – P. 956–958.
9. Батуріна Р.М. «Родова садиба» – один із напрямів сталого розвитку сільських територій / Р.М. Батуріна // *Агроінком*. – 2013. – № 4–6. – С. 102–109.
10. Кропивко М.М. Організаційні особливості створення родових садіб як альтернативної форми розвитку господарств населення / М.М. Кропивко // *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. – 2015. – № 2(4). – Ч. 2. – С. 24–29.
11. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М.Ф. Кропивко // *Економіка АПК*. – 2008. – № 5. – С. 55–58.
12. Менделеев Д.И. *Учение о промышленности*. Вступление / Д.И. Менделеев // *Библиотека промышленных знаний*. – Ленинград: Изд-во Академии наук, 1950. – Т. 1. – Ч. 1. – 592 с.
13. Zhuangqing Z. *Rural Development and a Harmonious Society. Focus on China* / Z. Zhuangqing, W. Tianyi, W. Qiongiin. – Beijing: Foreign Languages Press, 2007. – 152 p.

Плотникова М. Ф.

Житомирский национальный агроэкологический университет

Петрашко Л. П.

Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ АНТРОПОГЕННОЙ НАГРУЗКОЙ НА РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Резюме

В статье исследованы влияние человека на окружающую среду и последствия распространения технократических технологий. Оценены перспективы развития городов и сельских населенных пунктов на принципах экстраполяции выявленных трендов. Предложен механизм саморазвития территорий «город – село» как целостный системно-синергетический комплекс на основе гештальтологии.

Ключевые слова: инновации, антропогенная нагрузка, развитие сельских территорий, родовые поместья.

Plotnikova M. F.

Zhytomyr National Agroecological University

Petrashko L. P.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

INNOVATIVE MANAGEMENT APPROACHES OF ANTHROPOGENIC PRESSURES AND DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Summary

The article describes human impact on the environment and the consequences of the spread of technocratic technology. It assesses the prospects of cities and rural settlements on the extrapolation principles of the identified trends. The article offers a mechanism of self-development areas «urban-rural» as a holistic system-synergetic complex on the basis of Gestalt.

Key words: innovation, human pressure, development of rural areas, the family estate.